

Traditie, last en rijkdom?

Serie: Van ooit en later

21 november 2021

Voorgangers: Derk Stegeman (overweging) en Inge Boesveld

Inleiding

Er zijn grote en kleine tradities. Er zijn familietradities, zoals het samen vieren van feesten en verjaardagen. Er zijn dorps- en streektradities zoals carnaval of Leidens Ontzet. Tradities vormen een onderdeel van onze cultuur, zeggen iets over wie we zijn. Ze bepalen een stukje van onze identiteit. In die zin kunnen tradities ons zowel stutten als ook beknellen. Ze verlenen betekenis, maar het kan evengoed zijn dat we ons niet meer in de betekenissen en waarden herkennen, die we vanuit onze kleine en grote tradities krijgen aangereikt.

En los daarvan: zelfs wie getrouw probeert door te geven, pleegt per definitie verraad. Dat verraad is in tradities ingebakken, het woord zelf al — tradëre — betekent naast overleveren ook verraden. Zoals ook Jezus werd overgeleverd om te worden gekruisigd.

We zijn geneigd te denken dat tradities langzaam ontstaan, in de loop der tijd steeds aangroeien en aankoeien. Maar we weten inmiddels dat tradities ook worden uitgevonden — inventing tradition — doordat sommige feiten en betekenissen meer accent en meer aandacht krijgen. Terwijl andere gebeurtenissen of waarden juist worden weggeduwd, in de marge gedrongen of in de vergetelheid geraken. Of soms zelfs compleet worden geretoucheerd.

Dat Jezus zelf geen christen was en ook geen kerk heeft gesticht, kan nog steeds een eye-opener zijn. De traditie heeft het ons soms doen denken. Maar juist in de laatste 50 jaar ontdekken we dat Jezus misschien wel beter als een Joodse rabbi kan worden begrepen. En historisch onderzoek wijst uit dat er minstens tot aan de zesde eeuw een levendige joods-christelijke traditie heeft bestaan in die zin, dat christenen in streken van Spanje, Frankrijk, Turkije en Syrië gezamenlijk met Joden sabbat hielden en feesten vierden, dat christenen naar de plaatselijke Synagoge gingen en dat joden en christenen met elkaar trouwden. De joods-christelijke traditie is in elk geval niet uitgevonden, die was springlevend. En de breuk tussen jodendom en christendom zijn we achteraf veel sterker en scherper gaan aanzetten dan zij zich op veel plekken in werkelijkheid heeft voltrokken. De randen van tradities zijn meestal rafeliger dan je denkt.

Macht is bij de uitvinding van tradities een factor van belang. Dat het christendom in de vierde eeuw staatsgodsdienst werd in het Romeinse rijk, heeft een enorm stempel gedrukt op de leer en het leven van christenen. En de rol van vrouwen is bij de uitvinding van vele tradities in onze geschiedenis vaak door mannen gerelativeerd en geretoucheerd. En als we nauwgezet verder terugkijken, zien we dat dat proces van bijschaven en retoucheren in de Bijbel zelf al aan de gang is.

Tegelijk bevat onze bijbel ook contrastverhalen, verhalen waarin tegenstemmen doorklinken of waarin de breuklijnen juist niet of niet helemaal zijn gladgestreken. Soms zijn dat verhalen van hoop en kracht, vaak ook zijn het droevige verhalen of verhalen van verschrikking.

Het verhaal van Hagar, waaruit we vandaag een stukje lezen, is zo'n verschrikkelijk verhaal. Onze zachtheid wordt er niet bepaald door gewekt.

Waarom richten we ons niet gewoon op Abraham, die als de vader des geloofs toch een soort oerbeginpunt is van alle traditie? Maar als deze cyclus zelf ook weer een nieuwe traditie, een nieuwe overlevering is, willen we over de schaduwzijde van dat oerbegin niet heenstappen. Als de kruik breekt bij de bron, nemen we niet alleen de rijkdom, maar direct ook de last mee.

Gebed

We zoeken jou, God
omdat we door jou zijn gevonden.

Vind ons opnieuw
Verbreek ons eindeloze zwijgen,
onderbreek ons oeverloos praten.
Laat in onze leegte nieuwe hoop ontkiemen.
Beziel ons spreken met liefde
en laat ons zwijgen vol vertrouwen zijn.
Amen.

Genesis 21 (uit: 'Vertaling om voor te lezen' van de Societas Hebraica Amstelodamensis)

De HEER bezocht Sara, zoals hij had gezegd
en de HEER deed aan Sara, zoals hij had gesproken.
Sara werd zwanger
en baarde aan Abraham in zijn ouderdom een zoon
op de bestemde tijd, waarvan God hem had gesproken.
Abraham gaf zijn zoon die hem geboren was
die Sara hem had gebaard, de naam Isaak.
Abraham besneed Isaak, zijn zoon, toen deze acht dagen was
zoals God hem had geboden.
Abraham was honderd jaar
toen hem Isaak, zijn zoon, geboren werd.
Sara zei:
Dat er gelachen wordt
dat is wat God voor mij heeft gedaan.
Een ieder die het hoort, zal om mij lachen.
Ze zei:
Wie had Abraham durven aanzeggen: "Sara zoogt zonen"?
Ik heb een zoon gebaard in mijn ouderdom!
Het kind werd groot en werd gespeend.
En Abraham maakte een grote maaltijd klaar
op de dag dat Isaak werd gespeend.
Sara zag de zoon van Hagar, de Egyptische
die zij aan Abraham had gebaard, lachebekken.
Ze zei tot Abraham:
Verdrijf die slavin en haar zoon!
Nooit zal de zoon van die slavin erven
samen met mijn zoon, met Isaak.
Dit woord was in de ogen van Abraham zeer kwaad
wegens zijn zoon.
Maar God zij tot Abraham:
Laat het in je ogen niet kwaad zijn
om de jongen en om je slavin.
Wat Sara ook tegen je zegt, hoor naar haar stem
want in Isaak zullen jouw nazaten bij name worden geroepen.
Maar ook de zoon van de slavin
zal ik tot een volk maken
want hij is jouw nazaat.

Abraham stond 's morgens vroeg op
nam brood en een waterzak
en gaf het- hij legde het op haar schouders – aan Hagar
met het kind
en zond haar weg.
Zij ging
en zwierf in de woestijn van Berseba.
Het water uit de zak raakte op
en zij wierp het kind neer onder een van de struiken.
Ze ging
en zette zich op een afstand neer
een boogschot ver.
Ze zei:
Ik kan het sterven van het kind niet aanzien.
Ze zat op een afstand
verhief haar stem en weende.
God hoorde de stem van de jongen.
Gods bode riep tot Hagar uit de hemel
en zei tot haar:
Wat is er met jou, Hagar?
Vrees niet
want God heeft naar de stem van de jongen gehoord
daar, waar hij is
Sta op
neem de jongen op
en houd hem met stevige hand vast
voorwaar, tot een groot volk zal ik hem maken.
God opende haar ogen
en zij zag een waterput.
Ze ging
vulde de waterzak
en gaf de jongen te drinken.
God was met de jongen
en hij werd groot.
Hij woonde in de woestijn
en werd boogschutter.
hij woonde in de woestijn van Paran
en zijn moeder nam voor hem een vrouw uit het land Egypte.

Psalm 1 (uit: “Een knipoog van u zou al helpen”

Tegen beterseters in

Je rijdt de straat uit
tegen het ochtendlicht in.
Je recht je rug
om de rugzak aan je schouders.
Je kijkt niet om
je richt je blik recht vooruit.
Zo fiets je naar school.

Als ik je zo zie
ben ik zo trots o jou.
Ik zou je mee willen geven:
blijf nieuwsgierig en blijf overeind.
Ga met open ogen de wereld tegemoet.
Blijf niet hangen bij de slappe hap van vlotte babbels.
Maar ga de weg van moedige eerlijkheid
dan ben je op de goede weg.
Ga zonder vrees tegen beterweters in.
Wat je ook doet, doe er goed aan.
Waar het ook met je heengaat, je komt er wel.

Zo fier als je nu bent, moet je blijven.
Zo zal ik je altijd onthouden.
Je moet je houden aan het lef dat je al hebt.

Zie ik je zo wegfietsen
dan heb je mijn zegen.
Daar moet je het mee doen.
Maar kijk je wel goed uit bij dat kruispunt?

Overweging

Dat de bijbel een rauw boek is, wisten we wel. Het verhaal van Hagar is het verhaal van een dienstmeid, die omwille van haar vruchtbaarheid als voortplantings-instrument wordt ingezet om vervolgens het veld te moeten ruimen en door de heer des huizes de woestijn wordt ingezonden, een gewisse dood tegemoet.

Een *Text of Terror* noemde de Amerikaanse bijbelgeleerde Phyllis Trible deze tekst ooit, een verhaal van verschrikking. Me dunkt: een uitstekende illustratie van een hoe de traditie ons tot een last kan zijn. En de verleiding bekruipt je om dergelijke teksten uit de canon te kieperen.

In het voorafgaande hebben we gehoord hoe Abraham zijn eigen vrouw voor zijn zuster uitgeeft om zijn eigen hachje te redden en zich eerder een pooier dan een patriarch betoont. In die verhalen is Sara een zwijgend object van schoonheid, dat beschermd en bedekt moet worden.

In de verhalen over Hagar daarentegen zien we Sara optreden als een meedogenloze matriarch, die haar dienstmeid laat misbruiken voor eigen gewin.

Abraham is hier vooral de man die er met het dienstmeisje van Sara een vrouw bij krijgt, maar de verantwoordelijkheid en het conflict ontwijkt en zijn vrouw Sara vrij spel geeft.

Het was geen ongebruikelijke oplossing in die tijd. De wetten van Mesopotamië bepaalden dat als een echtgenote haar man voorzag van een vrouw om een kind te baren, het hem niet was toegestaan er een concubine op na te houden. 'Kom toch tot mijn dienstmaagd', zegt Sara. En zo was het ook gegaan: 'Hij kwam tot Hagar en ze werd zwanger.'

Tegen deze achtergrond is het dan wel heel fascinerend om te zien hoe dienstmeisje Hagar Abraham tot vrouw wordt en dan van vrouw tot slavin van Sara wordt vernederd. Wat een verhaal! En al even fascinerend is het om te lezen hoe nauw het luistert wanneer Ismael 'de jongen', 'het kind' of 'zoon' wordt genoemd. En hoe volstrekt naamloos zowel Hagar als ook Ismaël zinnenlang door het verhaal kunnen gaan.

Abraham vertrouwde op God – schrijft Paulus (Rom. 4).

Maar dit verhaal gaat over de stamvader, die vooral hoorde naar Sara toen zij het niet meer geloven kon. En die nu opnieuw naar Sara horen moet omdat Ismaël niet de zoon is die God beloofde, maar de zoon die zij zelf 'fiksten'.

In de woestijn spreekt Gods bode tot Hagar: 'Vrees niet want God heeft naar de stem van de jongen gehoord.' Er zal voor Ismaël gezorgd worden, maar hij is niet de beloofde, hij is niet de gezegende. Ismaël deelt echter wel in de belofte, hij deelt wel in de zegen. 'Voorwaar, tot een groot volk zal ik hem maken'. Isaäk en Ismaël, ze horen bij elkaar, die twee. Ze zijn en blijven kinderen van één Vader.

En allen die geloven zijn Abrahams geslacht.

Als het om traditie gaat, zijn we bij aartsvader Abraham en bij de aartsmoeders Hagar en Sara onmiskenbaar bij de bron van wat ook wel de Abrahamitische godsdiensten worden genoemd.

Want laten we niet vergeten dat ook in de Islam Abraham een belangrijke persoon is. De Koran wil een voortzetting zijn van de boodschap die bij Abraham is begonnen en Ismaël is in de Islam een belangrijk profeet. Als eerstgeborene van Abraham is het Ismaël en niet Izaäk die door Abraham moet worden geofferd en het Offerfeest in de Islam is het feest dat dit geloof van Abraham gedenkt.

Volgens Islamitische tradities worden Hagar en Ismaël door God naar de woestijn van het Arabische schiereiland gezonden en komen zij zonder drinkwater in Mekka aan. Als Hagar vertwijfeld heen en weer rent om te kijken of er toevallig een karavaan met water in de buurt is, ontspringt ter plekke de bron Zamzam — de bron die zich nu onder de grote moskee in Mekka bevindt. Het is ook Ismaël die in Mekka de Ka'aba opnieuw opbouwt. De profeet Mohammed is een directe afstammeling van Abraham en Ismaël.

Traditie, last en rijkdom. Onze Bijbel die zelf ook een traditie is, bevat beide. Het is bijzonder om te zien hoe niet alle 'lasten' zijn weg gefilterd. Veel rafels zijn bewaard gebleven in de overlevering. Het waren zeker niet Abrahams spindokters, die betrokken waren bij de eindredactie van Genesis. Ons is een tekst overgeleverd, die bol staat met belastend materiaal over Abraham en Sara. En het verhaal wordt ook nog eens zo verteld, dat het in taal en thematiek onmiskenbaar vooruitwijst naar de onderdrukking van het volk in de slavernij van Egypte. Maar dan wel in pijnlijk contrast, want Hagar ervaart een exodus zonder bevrijding, een woestijn zonder verbond, rondzwervingen zonder land en ballingschap zonder terugkeer.

Juist omdat die breuken en barsten mee zijn overgeleverd, hebben weer andere tradities in het kielzorg van dit verhaal kunnen ontstaan, ook al zijn ze niet allemaal even zichtbaar of bekend. Dorothee Sölle vertelt hoe ze ontdekt dat vrouwen in Latijns-Amerika het verhaal van Hagar zijn gaan lezen vanuit de herkenning. Veel vrouwen leiden als dienstmeisjes en schoonmaaksters een slavenbestaan. Seksueel misbruik door de baas laten velen zich welgevallen uit angst om haar baan niet kwijt te raken — of uit angst voor erger. En als ze dan zwanger worden, worden ze alsnog ontslagen. Sölle vertelt dat in Latijns-Amerika vrouwen kracht putten uit het verhaal van Hagar, om vanuit hun eigen woestijn de strijd voort te zetten. En ze bidden met Hagar mee tot de God die mij ziet.

Ook Phyllis Trible schrijft dat veel onderdrukte vrouwen hun eigen verhalen in dat van Hagar herkennen: de vreemdeling zonder rechten, de alleenstaande zwangere vrouw, de gescheiden moeder met kind, de vrouwen die zichzelf wegcijferen en wier eigen bestaan wegwijnt in de dienst aan anderen.

Het verhaal van Hagar is een contrastverhaal, waarbij Abraham en Sara proberen te dealen met de gevolgen van hun gebrek aan vertrouwen in God. Een bijzonder verhaal is het, omdat hier

traditiekritiek met de traditie zelf mede wordt overgeleverd. Het is ook een verhaal over de bron van grote tradities en de breuk die vlakbij de bron meteen al ontstaat.

Rabbin Jonathan Sacks vertelt in zijn commentaar op Genesis hoe dit verhaal vooral een verhaal is over traditie, omdat het een verhaal is over kinderen. Niet voor niets zijn het de verhalen van de geboorte van Isaäk en Samuel, die op Rosj Hasjana, op Joods Nieuwjaar worden gelezen. Niet voor niets begint de seder op Pesach met een kind dat de vragen stelt. Sacks onderstreept hoe kindgericht het jodendom is, hoezeer leraren de werkelijke helden zijn van dit volk en hoezeer overlevering de rode draad is van zijn geschiedenis. Abraham en Sara moesten zo lang wachten om te leren begrijpen dat de geboorte van een kind een Godswonder is. De centrale boodschap van de verhalen over Isaäk en Ismaël is volgens Sacks dan ook dat kinderen nooit vanzelfsprekend zijn, dat het leven nooit vanzelfsprekend is.

Elke traditie heeft kinderen nodig, die vragen stellen. Kinderen ook die op de fiets tegen het licht in rijden en die, door dat licht verblind zelf ook niet precies weten, waar het heen gaat. Maar ze kijken niet om. Last en rijkdom zit in de rugzak.

De rijkdom is gelegen in de wijsheid, dat wie wil groeien zichzelf moet kunnen verliezen. Dat we royaal geld moeten uitlenen en onze naaste niet moeten verloochenen. Dat we de weg van moedige eerlijkheid blijven bewandelen. Dat we ons openstellen en toevertrouwen, ons laten aanraken. Dat we ons gezegend weten door de Ene Levende. En zo kan ik nog wel even doorgaan, wat een rijkdom is dat! Veel lasten kunnen voor ons een schaduw werpen over deze rijkdom. Angsten en zorgen, pijnen en moeiten. Veel gevaarlijke kruispunten liggen op onze weg. Zeker. Maar hier moeten we het mee doen. En wel goed blijven uitkijken natuurlijk.

Amen

Voorbeden

Als 'kinderen van Abraham', zo bidden wij hier
om gehoor te vinden
bij die Ene
die liefde is
een en al
waarmee wij verbonden zijn
met Abraham en Sara
verbonden met Hagar en Ismaël
verbonden met niemand niet
verbonden met ooit en later,

dat wij die liefde hoog houden
die ons gegeven is
om te delen
met wie ons gegeven zijn
op onze weg komen
als onze naaste,

dat wij leven
en laten leven
maar o God
hoe kunnen wij
hoe zullen wij

-waar te beginnen
wat te doen?-
de wereld zo groot
de mensen zo veel
de nood zo hoog
de kloof zo diep,
het hek zo hoog,
de weg zo lang,

dat wij openstaan voor elkaar
voor de ander
die anders in het leven staat
andere keuzes maakt
-niet anders kan-
het ook niet meer weet
net zoals wij
met 1G, 2G, 3G, geen G
wel of niet
opstandig zijn
of niet,

dat wij samen leven
niet apart
gescheiden
door wantrouwen
door onbegrip
door eigen gelijk
maar elkaar vasthouden
als kinderen van één Vader
hoe dan ook
wie dan ook.

We bidden voor wat geschreven staat in het Voorbedenboek:
[.....]

Dat we aan elkaar doorgeven
wat ons gegeven is
liefde voor het leven
als brood en wijn
voor onderweg
van ooit naar later.

Zo moge het zijn.